

บทบาทมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ ต่อชุมชน

อาหะมะ หะยีสะมะแอ*, อับดุลการีม สาแมง**

นักศึกษาปริญญาโท สาขาอิสลามศึกษา คณะอิสลามศึกษาและนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี
ดร.(อิสลามศึกษา)ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะอิสลามศึกษาและนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลัก คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ รูปแบบวิธีการจัดกิจกรรม และเนื้อหาหลักสูตรของมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนี 2) เพื่อศึกษาบทบาทมัจญ์ลิสอิลมีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชน 3) เพื่อศึกษาบทบาทมัจญ์ลิสอิลมีในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชน การวิจัยครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงพรรณนาโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่กัน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้จำนวน 200 คน และผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 17 คน ได้มาโดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วยบุคคลทั่วไปที่เข้าร่วมโครงการ วิทยากรประจำโครงการ และกรรมการโครงการ การเก็บรวบรวมข้อมูลได้ใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสอบถาม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ สถิติที่ใช้ ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า 1.มัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2542 อยู่ภายใต้การดูแลของศูนย์บริการชุมชน และต่อมาในปี 2552 ถูกย้ายมาอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของสถาบันอิสลามโดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ 1) เพื่อยกระดับมาตรฐานและคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่สูงส่งคมที่มีความรู้ที่ได้รับการหล่อหลอมจากการศึกษาอิสลาม 2) เพื่อให้บริการแก่สังคม รวมทั้งชี้นำสังคมโดยใช้หลักการอิสลามเป็นต้นแบบ 3) เป็นการรองรับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาตามอัธยาศัย รูปแบบการจัดกิจกรรมเน้นการจัดการบรรยายเป็นหลักสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง เนื้อหาหลักสูตรประกอบด้วยวิชาตัสฟีร วิชาหะดีษ วิชาฟิกฮฺ วิชาเตาหีดและความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวัน 2.บทบาทมัจญ์ลิสอิลมีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชนโดยรวมอยู่ในระดับมาก บทบาทการเผยแพร่วิทยาการอิสลามด้านการดำเนินชีวิตประจำวันมีปรากฏมากที่สุด รองลงมาเป็นวิทยาการอิสลามด้านอียาดะฮฺ(การประกอบศาสนกิจ) ด้านอะกิดะฮฺ(การศรัทธา) และด้านอัคล้าก(จรรยาบรรณ) ตามลำดับ 3.บทบาทมัจญ์ลิสอิลมี ในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชนโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยบทบาทส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ด้านแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตมีมากที่สุด รองลงมาเป็นด้านแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ ด้านคุณลักษณะและมารยาทของผู้ศึกษาและผู้สอน และด้านแนวคิดการศึกษาแบบบูรณาการตามลำดับ

คำสำคัญ : มัจญ์ลิสอิลมี, การเผยแพร่วิทยาการอิสลาม, วัฒนธรรมความรู้, มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

*The Roles of Majlis ilmi of Fatoni University in Propagating Islamic Sciences
and Promoting Knowledge Culture Towards Community*

Arhama Hayeesama-ea*, Abdulkarim Samaeng**

*Graduate Student, Master in Islamic Studies, Faculty of Islamic Studies and Laws,
Fatoni University

**Ph.D.(Islamic Studies), Assist.Prof., Faculty of Islamic Studies and Laws, Fatoni University

Abstract

The objectives of the research are 1) to study the history, objectives, methods in conducting activities of Majlis Ilmi of Fatoni University; 2) to study the roles of Majlis Ilmi in propagating Islamic sciences towards community; and 3) to study the roles of Majlis Ilmi in promoting knowledge culture towards community. This study employed the descriptive method using both quantity and qualitative approaches in collecting data. The samples was included 200 participants ,selected through simple sampling, and 17 key informants included the administrative staff, lecturers of the project as well as some participants were selected through purposive sampling, The data of the study was obtained from content analysis, survey-method, non-participant observation, and in-depth interviews. The statistic used were percentage, mean, and standard deviation.

The findings revealed as the followings : 1. Majlis Ilmi of Fatoni University was established in1998, formally being under the responsibility of the Community Service, and then since 2008,it has been under charge of Assalaam Institute, Fatoni University. Its objectives were 1) to up lift the life standard and enhance the quality of people in the region towards knowledge-based society which was rooted from Islamic education 2) to provide service to a society and to guide the society based on Islamic teaching, and 3) to promote the Thai Educational Act 1999 concerning the management of informal education. Lecture Approach was used and highest emphasized, the content of the curriculum including Tafsir, Hadith, Figh, Tauhid and knowledge about the daily life. 2.The roles of the project in propagating Islamic sciences towards community was perceived as appeared in high level. Among the four aspects, the daily life aspect was perceived as the highest aspect, followed by the Ibadah aspect, Aqidah aspect, and Akhlaq aspect. And also the roles of the project in promoting knowledge culture towards community was perceived as appeared in high level. The aspect of knowledge culture towards the concept of life-long education was perceived as being promoted in the highest level, followed by the aspect of the concept of knowledge, the aspect of the characteristics

and moral ethics of teacher and learner , and the aspect of the concept of integrated education.

Keywords : Majlis Ilmi, Propagating Islamic sciences, Knowledge culture, Fatoni University

บทนำ

พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสร้างให้มนุษย์มีสรีระร่างกายสมบูรณ์ยิ่ง มีความประเสริฐและมีคุณค่ากว่าสิ่งถูกสร้างอื่นใด ทรงมอบหมายภาระหน้าที่แก่มนุษย์สองประการ คือ เพื่อทำหน้าที่เป็นบ่าวที่ภักดีต่อพระองค์ และเพื่อปฏิบัติหน้าที่เป็นตัวแทนของพระองค์บนหน้าแผ่นดิน ซึ่งการปฏิบัติภารกิจและทำหน้าที่ดังกล่าวมนุษย์จำเป็นต้องอาศัยความรู้บูรณาการหลายแขนงสาขาวิชา ทั้งความรู้ที่ได้จากการประทานของพระองค์โดยตรง และความรู้ที่ได้รับจากการใช้สติปัญญาแสวงหาศึกษาค้นคว้าด้วยตัวเอง ทั้งนี้การศึกษาและการเผยแพร่ความรู้เป็นภารกิจสำคัญของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ และประชาชาติของท่านทั้งหมด ซึ่งมีบ้านอัล-ฮะรออมเป็นสถานศึกษาแห่งแรกและท่านนบี ﷺ คือ ครูท่านแรกในประวัติศาสตร์การศึกษาอิสลาม(Ayub Ali, อ้างถึงใน Langgulung, Hasan,1997 : 48) ต่อมาเมื่อได้อพยพไปยังนครมะดีนะห์ ท่านนบี ﷺ ได้สร้างมัสญิดขึ้นเพื่อใช้เป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษาแก่มุสลิมที่เรียกว่า “มัจญ์ลิสฮิลมี” และในสมัยราชวงศ์อับบาซียะฮฺที่เป็นยุคของความเจริญก้าวหน้าในทุกๆด้านและถือเป็นยุคทองของการศึกษาอิสลาม ได้เกิดสถานที่ในการจัดการศึกษาขึ้นมากมายเพื่อทำการศึกษาศาสตร์ทางศาสนาและศาสตร์แขนงอื่นๆ เช่น มีการก่อตั้งหอสมุดสาธารณะ ห้องประชุมทางวิชาการ มีการจัดการศึกษาในโรงพยาบาล คลินิก ร้านขายหนังสือและเกือบทุกสถานที่ที่มุสลิมได้มีการรวมตัวกัน(อิบราฮีม ณรงค์รัชชาเขต2550: 35-80) ทำให้เกิดอารยธรรมความเจริญและความยิ่งใหญ่ของประชาชาติอิสลามขึ้นเพราะการปฏิบัติที่ยึดมั่นในวิถึ ฒ น ธิ ร ร ม ก า ร ต ำ เ น น ซึ วิต ที่ ใ ห้ ค ว าม สำคัญต่อการศึกษาและการเผยแพร่วิชาความรู้ที่เรียกว่า “วัฒนธรรมอิกเราะฮฺ” หรือ “วัฒนธรรมความรู้”(Leman, Wan Kamariah dan Mazlah Yaacob, 2002: 54 -55.) ด้วยการปฏิบัติใช้วัฒนธรรมอิกเราะฮฺทำให้อิสลามได้แผ่ขยายไปสู่ภูมิภาคต่างๆทั่วโลกอย่างกว้างขวาง

อิสลามได้เข้ามาในแหลมมลายูและในภาคใต้ของประเทศไทยโดยพ่อค้าชาวอาหรับในสมัยที่ยังคงเป็น “รัฐปัตตานี” อยู่ และได้แผ่ขยายอย่างรวดเร็วเมื่อกษัตริย์แห่งปัตตานีได้เข้ารับอิสลาม มีการสร้างมัสญิดขึ้นเพื่อเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและทำการเผยแพร่ความรู้อิสลาม (อ้างถึงใน อิบราฮีม ณรงค์รัชชาเขต ,2553 :18-19)นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อสังคมชาวมลายูปัตตานี ซึ่งในบริบทการศึกษาอิสลามปัตตานีสามารถพัฒนาฐานการศึกษาผ่านสถาบันการศึกษาแบบดั้งเดิมที่รู้จักกันในนาม “ปอเนาะ” จนสามารถยกระดับสถานภาพปัตตานีให้เป็นศูนย์กลางอารยธรรมอิสลามที่มีชื่อเสียง(Ahmad Omar Chapakia, 2009:95) และบรรดาโต๊ะครูเจ้าของปอเนาะส่วนหนึ่งได้มีการพัฒนารูปแบบการสอนของตนเองด้วยการก่อตั้ง “มัจญ์ลิสฮิลมี” ขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย (Abdullah Daqoha, Noruddeen,1997:207-210)

ต่อมาการศึกษาอิสลามในพื้นที่ที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องและรัฐบาลได้อนุญาตให้เปิดสถาบันการศึกษาอิสลามเอกชนในระดับอุดมศึกษามีนามว่า “วิทยาลัยอิสลามยะลา” ในปี พ.ศ. 2541 (มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา 2550:29) ต่อมาได้เปลี่ยนสถานภาพเป็นมหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2556 และได้รับอนุญาตให้เปลี่ยนชื่อเป็น “มหาวิทยาลัยฟาฏอนี” (มหาวิทยาลัยฟาฏอนี,2557:9) เพื่อสนองตอบปรัชญา พันธกิจและวัตถุประสงค์หลักของสถาบันอุดมศึกษา มหาวิทยาลัยได้จัดตั้งศูนย์บริการวิชาการแก่สังคมขึ้นเพื่อเป็นหน่วยงานให้บริการวิชาการแก่สังคมในรูปแบบที่หลากหลาย หนึ่งในโครงการบริการวิชาการแก่สังคมที่เป็นโครงการหลักที่เด่นและสร้างความสำเร็จในการเผยแพร่ความรู้วิชาการอิสลามและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้สู่ชุมชนมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่การจัดตั้งมหาวิทยาลัย คือ “โครงการวิทยากรอิสลามเพื่อชุมชน” หรือ “มัจญ์ลิสฮิลมี” โครงการ

ดังกล่าวเริ่มให้บริการวิชาการแก่สังคมตั้งแต่วันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2542 โดยจัดในวันอาทิตย์ของทุกสัปดาห์อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ใช้กิจกรรมการบรรยายและกิจกรรมอื่นๆ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม เผยแพร่วิทยาการอิสลามและความรู้ทั่วไปที่สอดคล้องกับความต้องการของสาธารณชน ความมั่นคงและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งได้รับการตอบรับจากชุมชนด้วยดี มีผู้เข้าร่วมโครงการจากประชาชนในพื้นที่และจากจังหวัดใกล้เคียงเป็นจำนวนมาก

ด้วยความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาบทบาทมัจญ์ลิสอิลมีของมหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชน ทั้งนี้เพื่อศึกษาว่า มัจญ์ลิสอิลมีมีประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ รูปแบบวิธีการในการดำเนินการและมีหลักสูตรหรือเนื้อหาเป็นอย่างไร ผู้เข้าร่วมโครงการได้รับความรู้ที่เป็นวิทยาการด้านต่างๆที่นำเสนอในแต่ละด้านจากโครงการอยู่ในระดับใด และโครงการได้มีบทบาทในการเผยแพร่ความรู้ที่ส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้แต่ละด้านอยู่ในระดับใด หวังว่าการศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพการดำเนินการของมัจญ์ลิสอิลมีให้มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับเป้าหมายการจัดการศึกษาอิสลาม และความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และสามารถนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้ไปประยุกต์ใช้สำหรับมหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐและเอกชน ตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาคุณภาพการจัดการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนจังหวัดชายแดนภาคใต้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ รูปแบบวิธีการจัดกิจกรรมและเนื้อหาหลักสูตรของมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนี
2. เพื่อศึกษาระดับบทบาทของมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชน
3. เพื่อศึกษาระดับบทบาทของมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชน

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นวิจัยเชิงพรรณนา(Descriptive Research)โดยใช้การวิจัยแบบผสมวิธีทั้งวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และวิจัยเชิงคุณภาพ(Qualitative Research) ทั้งนี้เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจประเด็นที่จะศึกษาในระดับลึกอย่างรอบด้านและเป็นองค์รวม การใช้ข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณจึงเป็นกลยุทธ์ที่มีเหตุผล(ชาย โพธิ์สิตา, 2550:38) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณในการเก็บข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อ 2 และข้อที่ 3 ส่วนวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนที่เข้าร่วมโครงการมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีจำนวน 400 คน และเมื่อใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) (Yamane, 1970 : 580-581, อ้างถึงใน ประคอง วรรณสุต, 2542 : 10-11)ในกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างสำหรับวิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 200 คน โดยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Random Sampling)(ภัทรนา นิค

มานนท์,2544:72-73) และได้กำหนดลักษณะของผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระยะเวลาเข้าร่วมโครงการไม่น้อยกว่า 1 ปี ไม่จำกัดเพศ อายุและภูมิลำเนา ส่วนผู้ให้ข้อมูลที่ใช้สำหรับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบยึดจุดมุ่งหมายของการศึกษาเป็นหลัก (Purposive Sampling) (ชาย โปธิสิตา, 2550 : 38) ซึ่งเป็นผู้ที่มีข้อมูลมากมายและสามารถให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยในระดับลึกได้ โดยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key informants) ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้จำนวน 17 คน เพื่อการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก(Indepth Interview)ซึ่งประกอบด้วย 1) กรรมการประจำโครงการจำนวน 5 คน 2) วิทยากรในโครงการจำนวน 5 คน 3) บุคคลทั่วไปที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 7 คน โดยเลือกผู้นำศาสนา ครูและบุคคลทั่วไปที่เคยเข้าร่วมโครงการไม่ต่ำกว่า 3 ปี

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์และแบบสังเกต ซึ่งเครื่องมือมี 2 ชุด คือ ชุดที่ 1 เป็นแบบสอบถามสำหรับบุคคลทั่วไปที่เข้าร่วมโครงการซึ่งได้ผ่านการทดลองใช้เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น ด้วยวิธีวัดความสอดคล้องภายใน(Internal Consistency)โดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟา(Alpha Coefficient)ของครอนบาค (Cronbach)(ล้วน สายยศ และ อังคณะ สายยศ, 2538:200) มีค่าความเชื่อมั่นของแบบสอบถามในระดับสูงทั้งฉบับที่ค่าเท่ากับ 0.975 ส่วนชุดที่ 2 เป็นแบบสัมภาษณ์วิทยากรผู้บรรยาย บุคลากรและเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลโครงการ และสัมภาษณ์ผู้เข้าร่วมโครงการทั่วไป ซึ่งเครื่องมือชุดที่ 1 ที่เป็นแบบสอบถามสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโครงการได้แบ่งเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นข้อมูลส่วนตัวทั่วไปเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถาม ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นของผู้ตอบแบบสอบถามที่มีต่อบทบาทมัจญ์ลิสฮิลมีมหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ในอิสลาม ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบสอบถามปลายปิดและใช้มาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) เป็นการวัดแบบเรียงลำดับ (Ordinal Scale) แบ่งเป็นระดับ 5 ระดับ ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามปลายเปิดเพื่อสอบถามความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบทบาทของโครงการในการเผยแพร่วิทยาการและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชน

สำหรับเครื่องมือชุดที่ 2 เป็นแบบสัมภาษณ์วิทยากรผู้บรรยาย บุคลากรและเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลโครงการและผู้เข้าร่วมโครงการทั่วไป แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 เป็นข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถาม ตอนที่ 2 เป็นแบบสอบถามปลายเปิดในประเด็นต่างๆที่เกี่ยวกับประวัติการก่อตั้งเป้าหมายวัตถุประสงค์ รูปแบบการจัดกิจกรรม เนื้อหาหลักสูตรของมัจญ์ลิสฮิลมี และข้อคิดเห็นที่เกี่ยวข้อง ตอนที่ 3 เป็นแบบสอบถามปลายเปิดเกี่ยวกับความคิดเห็นต่อวิทยาการอิสลามและวัฒนธรรมความรู้ด้านต่างๆ

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้สถิติการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าร้อยละ(Percentage) ค่าเฉลี่ยเลขคณิต (Arithmetic Mean) และหาค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD.-Standard Deviation) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพนั้นใช้วิธีการวิเคราะห์ความเชื่อถือได้และความถูกต้องของแหล่งข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่รวบรวมมา แล้วมาจัดหมวดหมู่จำแนกข้อมูลตามหัวข้อใหญ่และหัวข้อย่อยแล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลตามหัวข้อที่กำหนด และทำการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของผลการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลอีกทางหนึ่ง ด้วยการใช้รูปแบบ peer review คือ การนำผลวิเคราะห์สรุปให้ตัวแทนกรรมการโครงการและเป็นสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการฯให้ความเห็นเพิ่มเติม แล้วนำข้อมูลเนื้อหาและการสรุปผลที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ การสอบถาม และการสนทนา ตลอดจนการประมวลวิเคราะห์จากเอกสารและหลักฐานต่างๆ ที่รวบรวมมาได้นำเสนอในรูปแบบของตารางและความเรียง โดยการแยกแยะและวิเคราะห์ แล้วสังเคราะห์ข้อสรุปเพื่ออภิปรายผลให้มีความชัดเจนและให้ข้อเสนอแนะตอบ

วัตถุประสงค์ที่วางไว้ ตรวจสอบความครอบคลุมของข้อมูล และนำเสนอในรูปแบบรายงานเชิงพรรณนา วิเคราะห์

ผลการดำเนินการวิจัย

1. ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง เป็นเพศชายและเพศหญิงจำนวนใกล้เคียงกัน คือ ร้อยละ 51.9 และ 48.1 ตามลำดับ ส่วนใหญ่ผู้เข้าร่วมโครงการมีอายุ ตั้งแต่ 30-40 ปี ร้อยละ 40.2 มีภูมิลำเนาอาศัยอยู่ใน จังหวัดยะลา ร้อยละ 81.0 มีระดับการศึกษาด้านสายวิชาศาสนาในระดับชั้นชานะวีเยฮ์มากที่สุด ร้อยละ 34.0 ส่วนการศึกษาด้านสายวิชาสามัญ ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาสูงสุดระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ร้อยละ 46.6 มีสถานภาพสมรสและอาศัยอยู่ด้วยกัน ร้อยละ 78.8 มีอาชีพทำสวน ร้อยละ 30.2 และส่วนใหญ่ได้เข้าร่วมโครงการมากกว่า 8 ปี ร้อยละ 46.0

2. ผลการศึกษาประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ รูปแบบวิธีการจัดกิจกรรมและเนื้อหาหลักสูตร ของมัจญ์ลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนี สามารถสรุปได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยฟาฏอนีเป็นสถาบันการศึกษาอิสลามเอกชนระดับอุดมศึกษาแห่งแรกในประเทศไทย ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2541 มหาวิทยาลัยได้ดำเนินงานตามพันธกิจหลักสถาบันอุดมศึกษาอย่าง เข้มแข็ง และพันธกิจหลักหนึ่งที่สำคัญยิ่งของมหาวิทยาลัย คือ การบริการวิชาการแก่สังคม มหาวิทยาลัยได้ กำหนดกรอบการดำเนินการในรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ สามารถชี้นำสังคม และ ให้คำปรึกษาได้ตามความต้องการของท้องถิ่นและนานาชาติ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต และ สภาพแวดล้อมให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน โครงการบริการวิชาการแก่สังคมที่มีความโดดเด่นและ เป็นหนึ่งในความสำเร็จของมหาวิทยาลัยที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมในพื้นที่อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในช่วง ทศวรรษแรกของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยโดยมีผู้เข้าร่วมโครงการเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง คือ “โครงการ วิทยาการอิสลามเพื่อชุมชน” หรือรู้จักกันในนาม “มัจญ์ลิสอิลมี” ซึ่งจัดตั้งขึ้นในวันที่ 19 เดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2542 ภายใต้การบริหารดูแลของศูนย์บริการสังคมในช่วงแรก ต่อมาย้ายมาอยู่สังกัดสถาบันอิสลาม ในปี พ.ศ. 2552

มัจญ์ลิสอิลมีของมหาวิทยาลัยฟาฏอนีเป็นการดำเนินการพัฒนาต่อยอดการศึกษาอิสลามตามอัชยาฮ์ โดยสานต่อเพื่อการรวมตัวของมัจญ์ลิสอิลมีหลักสองแห่ง คือ มัจญ์ลิสอิลมีที่จัดขึ้น ณ หมู่บ้านดารุล อีศลาฮฺ บ้าน นัดโตะมุง อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา และมัจญ์ลิสอิลมี ณ มัสยิดดารุลอีมาน บ้านนังบูโย อำเภอมะนัง จังหวัด ยะลา ซึ่งดำเนินการสอนโดยอาจารย์ของมหาวิทยาลัยในช่วงที่เปิดทำการสอนขณะนั้น และยุบรวมมัจญ์ ลิสอิลมีดังกล่าวมารวมศูนย์เป็นหนึ่งเดียว ณ มัจญ์ลิสอิลมีมหาวิทยาลัยฟาฏอนี มัจญ์ลิสอิลมีดังกล่าวนี้เป็น โครงการหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาการศึกษาของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้ที่สามารถทำหน้าที่ตาม เป้าหมายในการสืบสานวัฒนธรรมความรู้ที่ปฏิบัติกันมาในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้และเพื่อเป็นการส่งเสริม วิทยาการความรู้อิสลามที่ถูกต้องบนหลักการอิสลามให้เป็นที่แพร่หลายในพื้นที่ อีกทั้งเป็นการปฏิบัติภารกิจ หลักในการบริการสังคมของมหาวิทยาลัยเพื่อชี้นำสังคมโดยใช้หลักการอิสลามเป็นต้นแบบ

วัตถุประสงค์หลักของมัจญ์ลิสอิลมีมี คือ 1) เพื่อยกระดับมาตรฐานและคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่ที่ สู่สังคมที่มีความรู้ที่ได้รับการหล่อหลอมจากการศึกษาอิสลาม 2) เพื่อให้บริการแก่สังคม รวมทั้งชี้นำสังคมโดยใช้ หลักการอิสลามเป็นต้นแบบ 3) เป็นการรองรับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาตาม

อัยยาศัย นอกจากนี้มีเป้าหมายย่อยของโครงการ คือ 1) เพื่อพัฒนาสังคมด้วยวิถีอิสลามบนพื้นฐานของ
วิทยาการและอิมาน(การศรัทธา)ที่แท้จริงที่มาจากอัลกุรอานและอัสสุนนะฮฺผ่านการอธิบายของ
นักวิชาการอันเป็นที่ยอมรับ ให้สังคมได้ถือปฏิบัติแบบอย่าง(สุนนะฮฺ)ของท่านนบีและแบบอย่างของบรรดา
บรรพชนมุสลิม(สะลัฟ)ในการดำรงตนในสังคม 2) เพื่อฟื้นฟูความรู้ด้วยการเผยแพร่และยืนยันหลักการเผยแพร่ด้วย
ความรู้ 3) เรียกร้องสังคมสู่อิสลามด้วยหลักการแห่งอุดมคติและแบบอย่างของท่านเราะสูล เสริมสร้าง ความ
เป็นพี่น้องบนพื้นฐานของความรักความสามัคคีด้วยสายใยของอัลลอฮฺ และ4) เปิดโอกาสให้สังคมได้เรียนรู้ด้วย
ตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส

รูปแบบการจัดกิจกรรมในโครงการเน้นการบรรยายเป็นหลัก และมีการจัดอภิปราย เสวนาในบาง
โอกาส มีการถ่ายทอดเสียงผ่านคลื่นวิทยุและถ่ายทอดสดผ่านทีวีออนไลน์ มีกิจกรรมเสริมอื่นๆเช่น การแจก
เอกสาร การจำหน่ายตำรา หนังสือและสื่ออื่นๆ การระดมทุนเพื่อช่วยเหลือสังคม และการจัดนิทรรศการ
กิจกรรมการโครงการจัดขึ้นสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง ทุกวันอาทิตย์ เวลาตั้งแต่ 08.30-10.30น.โดยมีวิทยากร
ประจำโครงการส่วนใหญ่เป็นคณาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยฟาฏอนีและนักวิชาการจากภายนอกมาร่วมเป็น
วิทยากรในบางโอกาสที่สำคัญ เนื้อหาหลักสูตรของโครงการประกอบด้วย วิชาตฟิร(อธิบายอัลกุรอาน)
หะดีษ(วจนะของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด) ฟิกฮฺ(ศาสนบัญญัติ) และวิชาเตาหีด(หลักการศรัทธา) และความรู้
เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันและเหตุการณ์ร่วมสมัย

3. ผลการศึกษาบทบาทของมัจญ์ลิสฮิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่
วิทยาการอิสลามต่อชุมชนโดยภาพรวมทุกด้านอยู่ในระดับมาก บทบาทการเผยแพร่วิทยาการอิสลามด้านการ
ดำเนินชีวิตประจำวันมีปรากฏมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.44 รองลงมาเป็นบทบาทการเผยแพร่วิทยาการ
อิสลามด้านอียาดะฮฺ(การประกอบศาสนกิจ) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.97 ตามด้วยบทบาทการเผยแพร่วิทยาการ
อิสลามด้านอะกีดะฮฺ(การศรัทธา)มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.95 และบทบาทการเผยแพร่วิทยาการอิสลามด้านอัคล้าก
(จรรยาบรรณ) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.80 ตามลำดับ

4. ผลการศึกษาระดับบทบาทของมัจญ์ลิสฮิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้
ต่อชุมชนโดยเฉลี่ยรวมทุกด้านอยู่ในระดับมาก โดยบทบาทส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ด้าน
คิดการศึกษาตลอดชีวิตมีมากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.81 รองลงมาเป็นด้านแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ มีค่าเฉลี่ย
เท่ากับ 3.65 ด้านคุณลักษณะและมารยาทของผู้ศึกษาและผู้สอน มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.53 และด้านแนวคิด
การศึกษาแบบบูรณาการ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.52 ตามลำดับ

อภิปรายผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ รูปแบบวิธีการจัดกิจกรรมและเนื้อหาหลักสูตรของมัจญ์ลิสฮิลมี
มหาวิทยาลัยฟาฏอนี

“มัจญ์ลิสฮิลมี” หรือ “โครงการวิทยาการอิสลามเพื่อชุมชน” เป็นโครงการบริการวิชาการแก่
สังคมที่มีความโดดเด่นและเป็นหนึ่งในความสำเร็จของมหาวิทยาลัยที่มีบทบาทในการพัฒนาสังคมในพื้นที่
อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษแรก โดยการรวมศูนย์ของมัจญ์ลิสฮิลมีหลักสองแห่ง คือ มัจญ์ลิสฮิลมีที่
จัดขึ้น ณ หมู่บ้านดาร์ลุ อิศลาฮฺ บ้านนัตโตะมุง อำเภอมือเมือง จังหวัดยะลา และมัจญ์ลิสฮิลมี ณ มัสยิดดาร์ลุอี
มาน บ้านนังบูโย อำเภอมือเมือง จังหวัดยะลา ซึ่งมีผู้เข้าร่วมโครงการเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง การก่อเกิด

และพัฒนาามัจลิสอิลมีดังกล่าวนี้เป็นโครงการดังกล่าวมีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาการศึกษาของประชาชนในพื้นที่แห่งนี้ที่สามารถทำหน้าที่ตามเป้าหมายในการสืบสานวัฒนธรรมความรู้ที่ปฏิบัติกันมาในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้และเพื่อเป็นการส่งเสริมวิทยาการความรู้อิสลามที่ถูกต้องบนหลักการอิสลามให้เป็นที่แพร่หลายในพื้นที่ อีกทั้งเป็นการปฏิบัติภารกิจหลักในการบริการสังคมของมหาวิทยาลัยเพื่อชี้นำสังคมโดยใช้หลักการอิสลามเป็นต้นแบบ การก่อเกิดมััจลิสอิลมีมหาวิทยาลัยฟาฏอนีดังกล่าว อาจจะเป็นผลที่เนื่องมาจากการผู้คนในพื้นที่อาจได้รับค่านิยมและวัฒนธรรมการศึกษาอิสลามที่มีผลมาจากความเจริญทางด้านการศึกษาอิสลามในรูปแบบของมัศยิด ปอเนาะและโรงเรียนสอนศาสนาเป็นสำคัญ จึงเกิดรูปแบบวัฒนธรรมความรู้ที่เน้นการศึกษาเรียนรู้อิสลามเป็นวิถีชีวิตส่งผลผู้คนรักในการศึกษาหาความรู้จนทำให้มััจลิสอิลมีแห่งนี้เป็นที่หนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการพัฒนาการศึกษาอิสลามของผู้คนในพื้นที่แห่งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของนุรุดดีน ดากอฮา (1997 : 207-210) ที่ได้กล่าวไว้ว่า หลังจากได้มีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้นอย่างแพร่หลายในเวลาต่อมา พร้อมกันนี้สถานที่ที่มีการจัดการศึกษาอิสลามอีกรูปแบบหนึ่งได้เกิดขึ้นในพื้นที่อย่างแพร่หลายเรียกว่า “มััจลิสอิลมี” ซึ่งได้ก่อตั้งโดยบรรดาโต๊ะครูเจ้าของปอเนาะต่างๆ ปอเนาะส่วนใหญ่มีมััจลิสอิลมีเป็นของตนเอง... ทำให้มััจลิสอิลมีได้เป็นที่รู้จักและได้รับการตอบรับจากสังคมในภูมิภาคแห่งนี้

วัตถุประสงค์หลักสองข้อแรกของโครงการหรือมััจลิสอิลมี มหาวิทยาลัยฟาฏอนี คือ 1. เพื่อยกระดับมาตรฐานและคุณภาพชีวิตสู่สังคมที่มีความรู้ที่ได้รับการหล่อหลอมจากการศึกษาอิสลาม 2. เพื่อดำเนินการตามนโยบายของมหาวิทยาลัยที่มีความมุ่งมั่นให้บริการแก่สังคมในด้านต่างๆ รวมทั้งชี้นำสังคมโดยใช้หลักการอิสลามเป็นต้นแบบ วัตถุประสงค์ดังกล่าวของมััจลิสอิลมีที่ได้กำหนดขึ้นนั้นสอดคล้องกับเป้าหมายของวัฒนธรรมความรู้ในอิสลาม ดังคำกล่าวของวันกามารียะห์ เลมัน(Leman, Wankamariyah,2002) ที่ว่า เป้าหมายของความจำเป็นในการสร้างวัฒนธรรมความรู้ในสังคมมุสลิมเพื่อให้บรรลุคุณสมบัติ ดังนี้ คือ เพื่อให้เกิดสังคมที่มีความรู้ สร้างชนรุ่นใหม่ที่มึคุณภาพ สร้างสังคมที่สันติสุขและมีความเป็นเอกภาพ และเสริมสร้างความเข้มแข็งของอุมมะฮฺ(ประชาชาติอิสลาม) และวัตถุประสงค์ของมััจลิสอิลมีนี้สอดคล้องกับเป้าหมายของการเผยแพร่เชิญชวน(ตะอวะฮฺ)ในระดับสังคม ดังที่อับดุลกะรีมไซดานได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า เป้าหมายของการตะอวะฮฺหรือเผยแพร่เชิญชวนมนุษย์สู่การประกอบกาดีและห้ามปรามจากการทำชั่วนั้นสามารถแบ่งออกเป็นระดับต่างๆซึ่งในระดับสังคมนั้นมีเป้าหมายเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมที่เต็มไปด้วยอบายมุขทุกประเภท สร้างสังคมที่มีคุณธรรมมีภรา-

ดรภาพ สมาชิกในสังคมรู้จักและเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ที่กล่าวมาข้างต้นวัตถุประสงค์ของมััจลิสอิลมีสอดคล้องกับเจตนารมณ์ในการพัฒนาการจัดการศึกษาของประเทศตามแนวนโยบายของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนในหมวด 5 แนวนโยบายของรัฐ มาตรา 81 ไว้ว่า “รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม...” (สำนักนิติธรรม, 2541) และสอดคล้องกับหลักการและความมุ่งหมายในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545(กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ,2546) ดังจะเห็นได้จากหมวดและมาตราต่างๆที่ได้กำหนดไว้ อาทิ หมวด 1 มาตรา 6 ระบุว่า “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” มาตรา 8 ระบุว่า “ในการจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้ 1. เป็นการศึกษา

ตลอดชีวิตสำหรับประชาชน 2. ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และ 3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง”

การจัดกิจกรรมในโครงการใช้รูปแบบที่หลากหลายโดยเน้นรูปแบบวิธีการบรรยายเป็นหลัก และมีการจัดอภิปราย เสวนาในประเด็นปัญหาหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับสังคมเป็นกิจกรรมเสริมเป็นบางโอกาส ซึ่งรูปแบบวิธีการที่ใช้เป็นรูปแบบที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการเผยแพร่อิสลามและเชิญชวนผู้คนที่มีความตั้งใจ สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอะ และคณะ (2557: ก) ในหัวข้อ “วัฒนธรรมการเรียนรู้ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้” ที่พบว่า รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยที่สอดคล้องกับเป้าหมายและหลักการจัดการศึกษาอิสลาม มีลักษณะเป็นโครงการบรรยายประจำเดือน และสอดคล้องกับรูปแบบวิธีการตะอวะฮฺที่ได้อธิบายโดย อะลี อับดุลหะลิม มะห์มูด (Ali Abdulhalim Mahmud,1993)ว่า รูปแบบการเผยแพร่หรือตะอวะฮฺสามารถแบ่งออกเป็นสามรูปแบบ คือ รูปแบบการประชาสัมพันธ์ด้วยการเขียนในลักษณะต่างๆ รูปแบบการประชาสัมพันธ์ด้วยการใช้วาจาคำพูด ซึ่งสามารถกระทำได้หลากหลายช่องทางและวิธีการ อาทิ การบรรยาย การอภิปราย การเสวนา การเทศนาธรรม เป็นต้น และรูปแบบที่สาม คือ ด้วยการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในสิ่งที่ได้เชิญชวนให้ผู้อื่นได้ปฏิบัติตามในชีวิตจริงของพวกเขา(ดาอีย์)

เมื่อพิจารณาศึกษาถึงเนื้อหาหลักสูตร เนื้อหาหลักๆที่นำเสนอในโครงการประกอบด้วยวิชาตัฟสีร์(อรรถาธิบายอัลกุรอาน) หะดีษ(วจนะของท่านศาสนทูตมุฮัมมัด) ฟิกฮฺ(ศาสนบัญญัติ) และวิชาเตาหีด (หลักการศรัทธา) และการดำเนินชีวิตประจำวัน ตลอดจนปัญหาและเหตุการณ์ร่วมสมัย เนื้อหาหลักสูตรในการเผยแพร่เป็นเนื้อหาหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่สอดคล้องกับความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่มีความพอใจต่อโครงการอยู่ในระดับดีถึงระดับมากที่สุด ทั้งนี้เพราะเนื้อหาที่นำเสนอในโครงการเป็นเนื้อหาสากลที่ใช้ในการเผยแพร่อิสลามที่สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสอดคล้องกับทัศนะของอับดุลการีม ซาอิดาน (Zaidan, Abdul Kareem.2001: 32)ที่ว่าเนื้อหาสำหรับใช้ในการตะอวะฮฺเผยแพร่แก่สังคม คือ คำสอนของศาสนาอิสลามทั้งหมดที่พระองค์อัลลอฮ์ทรงประทานมาให้แก่มุสลิมทุกคน ผ่านท่านศาสนทูตของพระองค์และแบบอย่างที่ท่านศาสนทูตของพระองค์ได้ปฏิบัติ ซึ่งเนื้อหาคำสอนของอิสลามได้แบ่งออกเป็นสามส่วนหลัก(รูกุน) คือ ส่วนที่เป็นเรื่องอะกีดะฮฺ (หลักศรัทธา) ส่วนที่เป็นเรื่องอิบาดะฮฺ(หลักปฏิบัติ) และส่วนที่เป็นเรื่องมารยาททางสังคม และนอกจากนี้สอดคล้องกับแนวคิดของอับบัวร์ ญาบีร์ อัลญะฮูรี (Abubark Jabir Al-Jazairi,1976) ที่ได้แบ่งเนื้อหาคำสอนอิสลามเป็น 5 ส่วนใหญ่ๆ คือ เนื้อหาที่เกี่ยวกับอะกีดะฮฺ(หลักศรัทธา) เนื้อหาเกี่ยวกับอาดาบ(จรรยาบรรณ)ต่างๆตั้งแต่มารยาทต่ออัลลอฮ์และเราะซูลของพระองค์ มารยาทต่อตนเอง มารยาทต่อผู้อื่นทั้งที่เป็นมุสลิมและไม่ใช่มุสลิม และมารยาทในการประกอบกิจกรรมประจำวันอื่นๆเช่น การกิน การดื่ม และการแต่งตัว เป็นต้น เนื้อหาที่เกี่ยวกับอัคร์ลาค(คุณธรรมจริยธรรม)และค่านิยมต่างๆ เนื้อหาเกี่ยวกับอิบาดะฮฺ (ศาสนกิจภาคปฏิบัติ)รูปแบบต่างๆ และเนื้อที่เกี่ยวกับบุมอะลาต(การดำรงชีวิตในสังคม)

2.บทบาทมัจญ์ลิสอิลมีในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชน

จากผลการศึกษาพบว่า มัจญ์ลิสอลิมี่มีบทบาทในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชนทุกด้านอยู่ในภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน ทั้งด้านอาภิตะฮฺ ด้านอิบาดะฮฺ ด้านอัคลาก และด้านการดำเนินชีวิตประจำวัน สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอะ และคณะ(2557:ก) เรื่อง“วัฒนธรรมการเรียนรู้ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้”ที่พบว่า รูปแบบการเรียนรู้” มัจญ์ลิสอลิมี่”ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีเนื้อหาในโครงการได้เน้นเนื้อหาหลักที่เกี่ยวกับด้านการศรัทธา ด้านการปฏิบัติศาสนกิจ ด้านคุณธรรมจริยธรรม ด้านครอบครัว และด้านการใช้ชีวิตในสังคม และกลุ่มตัวอย่างได้ให้ความคิดเห็นว่า “มัจญ์ลิสอลิมี่” มีความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและครอบครัวของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ อยู่ในระดับมากทุกด้านตามลำดับดังนี้ ด้านการศรัทธา ด้านการปฏิบัติศาสนกิจ(อิบาดัต) ด้านครอบครัว ด้านคุณธรรมจริยธรรม และด้านการใช้ชีวิตในสังคม อีกทั้งสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยนี้ของมูหะมัด คอยา(2550) เรื่อง“บทบาทของมัศยิดในจังหวัดปัตตานีในการเผยแผ่อิสลามและความรู้ กรณีศึกษามัสยิดอิบาตุรรอฮมาน ตำบลปยุต อำเภอมืองปัตตานี” ซึ่งการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทมัศยิดอิบาตุรรอฮมาน ตำบลปยุต อำเภอมืองจังหวัดปัตตานี ในการเผยแผ่อิสลามและความรู้ ผลการวิจัยข้อหนึ่งพบว่า ผู้ที่มาเรียนมีความรู้สึกพอใจเป็นอย่างยิ่งกับเนื้อหาที่ได้ศึกษาและสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตจริง และผลการวิจัยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอาจเป็นเพราะว่ามหาวิทยาลัยมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาการศึกษาอิสลามในพื้นที่แห่งนี้ทั้งการจัดการศึกษาในระบบและนอกระบบ ดังจะเห็นได้จากวัตถุประสงค์และปรัชญาของมหาวิทยาลัยที่ได้กำหนดและประกาศไว้อย่างชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้นการจัดตั้งวิทยาลัยว่า “วิทยาลัยเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงระดับอุดมศึกษาที่มีความมุ่งมั่นในการจัดการศึกษา ทำการวิจัย ให้บริการวิชาการทางอิสลาม และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมที่ไม่ขัดกับหลักการอิสลาม...” อีกทั้งสอดคล้องกับพันธกิจของมหาวิทยาลัยในการดำเนินการภารกิจหลักของสถาบันอุดมศึกษาในด้านการบริการวิชาการแก่สังคมด้วยรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อเสริมสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้สามารถขึ้นสู่สังคม และให้คำปรึกษาได้ตามความต้องการของท้องถิ่นและนานาชาติ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน(มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา, 2552) และที่สำคัญการจัดการศึกษาของมัจญ์ลิสอลิมี่นี้ได้สนองตอบวิสัยทัศน์ของการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ 2 (พ.ศ.2552-2561) คือ“คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา การเพิ่มโอกาสทางการศึกษาและเรียนรู้ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนเพื่อให้คนไทยทุกคนได้เรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัยอย่างมีคุณภาพทุกระดับ/ประเภทการศึกษา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา,2552:11)

ผลการวิจัยได้สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มอย่างส่วนใหญ่ให้ความคิดเห็นว่า มัจญ์ลิสอลิมี่มีบทบาทในการเผยแพร่วิทยาการอิสลามต่อชุมชนด้านต่างๆทั้งด้านอาภิตะฮฺ ด้านอิบาดะฮฺ ด้านอัคลาก และด้านการดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ในระดับมาก โดยมีด้านการดำเนินชีวิตประจำวันปรากฏมากที่สุดและตามด้วยด้านอิบาดะฮฺ ด้านอาภิตะฮฺและด้านอัคลาก ตามลำดับ ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากเนื้อหาวิทยาการความรู้ที่เผยแพร่ในด้านต่างๆนั้นเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันของมุสลิม และเป็นเนื้อหาที่บูรณาการศาสตร์ร่วมสมัยที่สามารถนำไปปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำได้จริง และอาจเป็นเพราะว่าพื้นฐานกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มี

อายุในช่วง 30-40 ปี ซึ่งเป็นช่วงวัยที่แสวงหาการสร้างความมั่นคงในชีวิตด้านต่างๆ และมีพื้นฐานการศึกษาทั้งด้านวิชาการศาสนาอยู่ในระดับชานาวิยและสายทั่วไประดับมัธยมศึกษาจึงเห็นคุณค่าและมีความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการศึกษาหาความรู้เพื่อไปสู่การปฏิบัติ จึงให้ความคิดเห็นในระดับที่มากทั้งหมดโดยเฉพาะด้านบทบาทการเผยแพร่ในด้านการดำเนินชีวิตประจำวันปรากฏมากที่สุด สอดคล้องกับข้อเสนอแนะความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ที่มีความพอใจต่อเนื้อหาวิทยาการที่ได้นำเสนอเป็นอย่างมากและเนื้อหาที่ได้นำเสนอมีความครอบคลุมดีแล้ว เป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับมุสลิมทุกคนต้องเรียนรู้ และเป็นความรู้ที่ทันกับยุคสมัยที่ต้องใช้ความรู้ในการตัดสินใจและการดำเนินชีวิตในทุกๆด้าน ไม่ควรทำการปรับลดเนื้อหาให้น้อยลงกว่าที่เป็นอยู่ อีกทั้งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของวิทยากรร่วมโครงการและผู้เข้าร่วมโครงการที่กล่าวถึงการสอนรายวิชาตัสลีรี(อรรถาธิบายอัลกุรอาน)ของท่านอธิการ ดร.อิสมาอีลลุตฟี จะปะกียาซึ่งเป็นรายวิชาหลักของโครงการว่า ในการสอนของท่านนั้น ท่านจะเน้นการบูรณาการกับศาสตร์สาขาวิชาต่างๆและวิธีการดำเนินชีวิตประจำวัน กอปรกับรายวิชาตัสลีรีอัลกุรอานและอัลหะดีษเป็นรายวิชาที่มีเนื้อหาที่ครอบคลุมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ และจากคำให้สัมภาษณ์ของวิทยากรประจำมัจญ์ลิสอิลมีสองท่านที่เป็นวิทยากรพิเศษที่กล่าวว่า ในการเลือกเนื้อหาที่ใช้บรรยายทุกครั้ง ท่านจะเน้นเนื้อหาความรู้ที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงและสอดคล้องกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม ด้วยเหตุผลดังกล่าวอาจส่งผลให้การเผยแพร่ความรู้ในโครงการปรากฏบทบาทการเผยแพร่ความรู้ด้านการดำเนินชีวิตมากที่สุด

3.บทบาทมัจญ์ลิสอิลมีในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชน

ผู้เข้าร่วมโครงการมีทัศนะว่ามัจญ์ลิสอิลมีมีบทบาทในการเสริมสร้างวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชนโดยเฉลี่ยรวมทุกด้านอยู่ในระดับมาก โดยบทบาทส่งเสริมวัฒนธรรมต่อชุมชนด้านแนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตมีมากที่สุด และตามด้วยด้านแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ ด้านคุณลักษณะและมารยาทของผู้ศึกษาและผู้สอน และด้านแนวคิดการศึกษาแบบบูรณาการ ซึ่งผลการศึกษาดังกล่าวนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของซอลิสะห์ หะยีสะมะแอะ และคณะ(2557:ก)ในหัวข้อ “วัฒนธรรมการเรียนรู้ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ได้มีข้อเสนอแนะแนวทางในการเสริมสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ของสตรีไทยมุสลิมในพื้นที่ข้อหนึ่งที่ว่าหลักสูตรควรพัฒนาให้มีมาตรฐานโดยใช้อัลกุรอานเป็นแกนกลาง บูรณาการครอบคลุมวิธีการดำเนินชีวิตทุกด้านและสอดคล้องกับบริบทในสังคมมุสลิมศตวรรษที่ 21

ผลการศึกษาปรากฏในลักษณะดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าผู้เข้าร่วมโครงการได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาดังที่กล่าวมาข้างต้น และได้รับการจุดประกายความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความประเสริฐของการศึกษาหาความรู้ ผู้รู้ และสถานที่จัดการเรียนรู้ในการที่ได้เข้าร่วมโครงการอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเข้าร่วมโครงการในครั้งแรกที่เป็นเปิดตัวโครงการที่มีการนำเสนอเรื่องดังกล่าวโดย ดร.อิสมาอีลลุตฟี จะปะกียา อธิการวิทยาลัยฟาฏอนีในโอกาสเปิดมัจญ์ลิสอิลมีนี้ ดังปรากฏในคำปรารภของท่านอธิการ 19 กันยายน พ.ศ.2542 (ค.ศ.1999)ซึ่งสะท้อนถึงเจตนารมณ์ของการจัดมัจญ์ลิสอิลมีอย่างชัดเจนและได้ให้แรงบันดาลใจที่เป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมการเรียนรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ ดังนี้“...จะกล่าวถึงเจตนารมณ์ของอิสลามแล้ว อิสลามได้ให้ความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ และได้ประทานเกียรติอันสูงส่งแก่บรรดาผู้รู้ที่เสียสละนำเอาความรู้ไปบอก ไปสอนแก่คนที่ยังไม่รู้ ความเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ในทุกๆระดับของชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้รูปแบบต่างๆโดยมีเป้าหมายที่จะยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคม ให้สังคมได้เข้าใจในความ เป็นมนุษย์ เข้าใจในวิถีที่พึงปฏิบัติ ถ้าเราสามารถถึงจุดนี้เป็นรูปธรรมแล้ว เชื่อเหลือเกินว่าสังคมเราต้องมี

ความก้าวหน้า มีความเป็นผู้นำที่จะสรรค์สร้างสิ่งที่ดีให้แก่สังคม มีอะไรหลายๆอย่างที่นาสนใจให้เป็นสังคมที่น่าอยู่ มีความสันติสุข” (อิสมาอีลลูตฟี จะปะเกีย,1425/2547) และในหนังสือที่ท่านอธิการทำขึ้นเพื่อแจกในวันเปิดโครงการครั้งแรกให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการโดยมีชื่อว่า “มัจหะบัน บิฏอิลิบิลอิลม” (แปลว่า ขอต้อนรับผู้แสวงหาความรู้) (Ismail Lutfi Chapakiya,1999)มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสำคัญ ความประเสริฐของความรู้และ ผู้รู้ และเชนกันดร. อัศดุลฮาอิม ซัยซิงได้จัดทำหนังสือประกอบการบรรยายของท่านซึ่งมีส่วนหนึ่งที่กล่าวเกี่ยวกับมารยาทการเรียนการสอนสำหรับบริการให้ผู้เข้าร่วมโครงการ (Abdulhalim Saising,1999:บทนำ,1-2) และเหตุผลอีกส่วนหนึ่ง คือ มุสลิมส่วนใหญ่รวมทั้งผู้เข้าร่วมโครงการปกติจะปฏิบัติวัฏธรรมาความรู้ในการอ่านและศึกษาคัมภีร์อัลกุรอานอยู่เป็นประจำทุกวัน และเมื่อเข้าร่วมโครงการในการเรียนหรือรับฟังการสอนในรายวิชาต่างๆโดยเฉพาะรายวิชาตีฟฮ์ซึ่งเป็นรายวิชาที่กล่าวถึงหลักการ วิธีการดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นหลัก แล้วผู้เข้าร่วมอาจกลับไปทบทวนศึกษาเพิ่มเติมซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดความรักในการศึกษาเรียนรู้ และเป็นที่สังเกตว่าผู้เข้าร่วมโครงการส่วนหนึ่งจะมีการนำอัลกุรอานฉบับแปลความหมายหรือเอกสารประกอบฉบับที่ทางวิทยากรได้จัดรวบรวมขึ้นมาศึกษาประกอบในการเรียนหรือการฟังการบรรยาย จึงส่งผลให้ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรักที่จะศึกษาเรียนรู้เป็นนิสัยและส่งผลให้มีการประเมินบทบาทโครงการในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ในด้านการส่งเสริมแนวคิดตลอดชีวิตอยู่ในระดับมากและสูงกว่าด้านอื่นๆ

โดยสรุปผลการศึกษามหาวิทยาลัยฟาฏอนีในการเผยแพร่วิทยากรอิสลามและส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชนอยู่ในระดับมาก ซึ่งผลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สอดคล้องกับคำอธิบายของสุวีริดา จรุงเกียรติกุล (2554) ที่ได้กล่าวถึงองค์ประกอบการเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมความรู้มีดังนี้ บุคคลแห่งการเรียนรู้ หรือผู้เรียน ผู้จัดการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้ องค์ความรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ บรรยายากาศการเรียนรู้ มีเครือข่ายการเรียนรู้ มีการจัดการความรู้ และมีองค์กรแห่งการเรียนรู้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยในครั้งนี้

1. ด้านเนื้อหาหลักสูตร

1) เนื้อหาหลักสูตรของโครงการควรมีการวิเคราะห์ใหม่ให้สามารถนำเสนออย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง อาจใช้หลักสูตรกลุ่มศึกษาเพื่อพัฒนาบุคลิกภาพที่ครอบคลุมตามหลักสูตรสันติศึกษาของมหาวิทยาลัยฟาฏอนี

2) ควรมีการรวบรวมเนื้อหาหลักสูตรให้เป็นรูปเล่มหรือรูปแบบของวีซีดี ทั้งนี้เพื่อเป็นการส่งเสริมและเผยแพร่องค์ความรู้ให้กว้างขวางต่อไป

3) ควรมีการจัดตั้งห้องสมุดสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูล เอกสารหลักฐาน รูปภาพ เนื้อหาหลักสูตร หนังสือ สื่อต่างๆและนิทรรศการต่างๆที่เกี่ยวข้องกับโครงการเพื่อเป็นแหล่งการศึกษาค้นคว้าได้อย่างเป็นระบบครบวงจรและต่อเนื่อง

4) ควรจัดให้มีการสอบเทียบระดับความรู้สำหรับผู้เข้าร่วมโครงการเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมมีแรงจูงใจในการศึกษาอิสลามต่อในระดับที่สูงขึ้น

2. ด้านรูปแบบการจัดกิจกรรม

1) ควรมีการจัดกิจกรรมในรูปแบบการเสวนาและการอภิปรายเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ร่วมสมัยต่างๆทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาคและระดับโลก

2) ควรมีการจัดเวลาสำหรับเป็นช่วงการถามและตอบเกี่ยวกับปัญหาและการพิทวาทุ่่มในประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องโดยเปิดผู้รับปัญหาและความคิดเห็นไว้ล่วงหน้าจะเป็นการดีมากเพื่อให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้ทำการรวบรวมประเด็นข้อมูลได้ชัดเจน

3) ควรจัดหาหรือส่งเสริมให้วิทยากรใช้สื่อและเทคโนโลยีมีเดียบูรณาการในการนำเสนอด้วยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมมีความสนใจและเข้าใจในวิทยากรความรู้ที่ลึกซึ้งมากขึ้น

4) ควรจัดหาวิทยากรที่มีความเชี่ยวชาญหลากหลายศาสตร์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะวิทยากรพิเศษอาจเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านอื่นๆมาให้ความรู้บ้างเป็นระยะๆเช่น แพทย์ นักบริหารและนักธุรกิจมุสลิมที่ประสบความสำเร็จ อีกทั้งควรมีการวางแผนสร้างวิทยากรรุ่นใหม่เพื่อการสานรับภารกิจในอนาคตและเพื่อเพิ่มความหลากหลายของวิทยากรเพิ่มขึ้น หรืออาจจัดตั้งชมรมวิทยากรมัจญ์ลิสฮิลมีขึ้น

5) ควรมีการจัดนิทรรศการออกงานหนังสือและสื่อการศึกษาต่างๆที่เลือกสรรในหลากหลายหัวข้อมาวางจำหน่ายเป็นประจำ และควรจัดบริการการรับบริจาคเพื่อสมทบทุนต่างๆเพื่อให้ผู้เข้าร่วมได้มีส่วนร่วมในโครงการมากขึ้น โดยเฉพาะการบริจาคเพื่อพัฒนามัสยิดและสถานที่เรียนให้มีสถานที่ที่กว้างขวางและสะดวกมากขึ้น

2 ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาวิจัยในหัวข้อเรื่องเดียวกันนี้โดยแยกประเด็นออกเป็นสองหัวข้อ คือ บทบาทมัจญ์ลิสฮิลมีในการเผยแพร่ความรู้ต่อชุมชน และบทบาทโครงการในการส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ต่อชุมชนให้มีความครอบคลุมหลายๆด้านเชิงลึกมากขึ้น และศึกษาเปรียบเทียบตัวแปรด้านต่างๆประกอบด้วย

2) ควรมีการศึกษาถึงความต้องการของผู้เข้าร่วมโครงการในด้านเนื้อหาหลักสูตรในแต่ละด้านเชิงลึกเพื่อให้มัจญ์ลิสฮิลมีสามารถทำหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายได้อย่างเหมาะสมที่สุดเพื่อให้สามารถนำความรู้ไปยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับอิทธิพลของมัจญ์ลิสฮิลมีในการเผยแพร่ความรู้ต่อการยกระดับคุณภาพชีวิต บุคลิกภาพของผู้เข้าร่วมโครงการและสมาชิกครอบครัวทั้งในด้านความรู้ ความศรัทธา การปฏิบัติศาสนกิจและคุณธรรมจริยธรรม

4) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยหรือองค์ประกอบต่างๆที่สามารถส่งเสริมวัฒนธรรมความรู้ในโครงการมัจญ์ลิสฮิลมีเชิงลึกเพื่อจะได้เสนอแนวทางในการพัฒนาที่มีคุณภาพต่อไป

5) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการประเมินผลโครงการในด้านต่างๆอย่างต่อเนื่อง

6) ควรมีการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบในประเด็นต่างๆเกี่ยวกับมัจญ์ลิสอิลมีระหว่างมัจญ์ลิสอิลมีมหาวิทยาลัยฟาฏอนี บ้านปรามิแต ตำบลบุตี เมืองยะลา กับมัจญ์ลิสอิลมีมัสยิดอิบาดูรเราะห์มาน บ้านบราโอ ตำบลปยุต เมืองปัตตานี

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมวิชาการ,กระทรวงศึกษาธิการ.2546.**พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545.** กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- ชาย โพรธิตา.2550. **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ.**พิมพ์ครั้งที่4.กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- ซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอ.2546. **ความคิดเห็นของนักศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในวิทยาลัยอิสลามยะลา.** รายงานการวิจัย,วิทยาลัยอิสลามยะลา.
- ซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอ และคณะ.2557.**รายงานวัฒนธรรมการเรียนรู้ของสตรีไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้.**กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.
- นุรุดดีนอับดุลลอฮ์ ดากอฮา. 2001 “ตะอวะฮ์อิสลาม : ศึกษาเกี่ยวกับฮุกุมตะอวะฮ์”,วารสารวิชาการอิสลามศึกษา,ลำดับที่ 1 (เดือนกันยายน 2001) ฝ่ายวิจัย,วิทยาลัยอิสลามยะลา
- นักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย,สมาคม.ศ.ศ.1419.**พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมคำแปลเป็นภาษาไทย.**นครมาตีนะห์, ศูนย์กษัตริย์พะฮัดเพื่อการพิมพ์ อัลกุรอาน.
- ประคอง กรณสูต.2542.**สถิติเพื่อการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภัทรา นิคมานนท์.2544.**การวิจัยทางการศึกษาและสังคมศาสตร์.**กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏจันทรเกษม.
- พรชัย โปกันโย.2552.”การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง:การจัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพตลอดชีวิต”. จากอินเทอร์เน็ต <http://www.sobdai.com/news-by-pornchai/412-2010-09-15-23-48-34.html>
- มูหะมัด คอยา.2550. **บทบาทของมัสยิดในจังหวัดปัตตานี ในการเผยแผ่อิสลามและความรู้กรณีศึกษามัสยิดอิบาดูรเราะห์มาน ตำบลปยุต อำเภอเมืองปัตตานี.**วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชา อิสลามศึกษา,มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.
- มหาวิทยาลัยฟาฏอนี. 2557. **คู่มือการศึกษาระดับปริญญาตรี 2557.**สงขลา:โรงพิมพ์خانเมือง.
- มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา. 2552. **คู่มือการศึกษาระดับปริญญาตรี 2552.** สำนักบริการการศึกษา มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา.
- ล้วน สายยศ และ อังคณะ สายยศ.2538. **เทคนิคการวิจัยทางการศึกษา.** พิมพ์ครั้งที่ 3.กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.2552. **ข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2552-2561)**. กรุงเทพฯ : บริษัท พรินทวาทกราฟฟิค จำกัด.
- สุวิธิตา จรุงเกียรติกุล.2554. “อนาคตภาพรูปแบบการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงบวก” จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.จากอินเทอร์เน็ต
<http://wiki.edu.chula.ac.th/groups/a3394/wiki/6ead2/44.html>
- อิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต. 2550. **ประวัติการศึกษาอิสลาม**. ปัตตานี : สำนักวิชาการและบริการชุมชนวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- อิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต.2553.**ทฤษฎีใหม่สถาบันการศึกษามุสลิมจังหวัดชายแดนภาคใต้ความจริงที่ยังไม่ถูกเปิดเผย**. หาดใหญ่ สงขลา : หจก.หาดใหญ่กราฟฟิค,ปัตตานี: หจก.สลาตันการวิจัยและวิชาการ.
- Abdullah Daqoha, Noruddeen.1997.**Dakwah Islamiah Di Selatan Thailand:Suatu Kajian Tentang Perkembangannya Antara Tahun 1960-1991m**. Disertasi, Kuala Lumpur : University Malaya,Kuala Lumpur, Malaysia.
- Abdulhalim Saising.1999.**Al-Aqidah Al-Thohawiah**.Pattani : Saudara Press Pattani.
- Ahmad Omar Chapakia. 2009. “Membangun Pendidikan Tinggi Islam Swasta Di Selatan Thailand : Cabaran Dan Prospek”. Dalam Muhammad Rahimi Osman dan kawan2, **Pendidikan Tinggi Islam : Cabaran Dan Prospek**, Shah Alam, Malaysia:Pusat Penerbitan Universiti,UTM
- Ismail Lutfi Chapakiya.1999.**Marhaban bi Tholibil Al-ilmi**.Yala : Yala Islamic College.
- Langgulung, Hasan 1997. **Pengenalan Tamadun Islam Dalam Pendidikan**. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Leman, Wan Kamariah dan Mazlah Yaacob. 2002. **Sejarah dan Tamadun Islam**. Selangor Darul Ehsan Malaysia :Pusat Perkembangan Pendidikan,Universiti Teknologi MARA.
- Zaidan, Abdul Kareem.2001.**Dasar-Dasar Ilmu Da’wah**, Selangor: Dewan Pustaka Fajar.
- أبو بكر، جابر الجزائري. 1976. منهاج المسلم. القاهرة. دار الفكر.
- علي عبدالحليم محمود. 1993. فقه الدعوة إلى الله. الرابعة. دار الوفاء المنصورة.
- محمد بن سيدي بن الحبيب. 1985. الدعوة إلى الله في سورة إبراهيم جدة